

BUGU

Dil ve Eğitim Dergisi

BUGU
Journal of Language and Education

2/2, 217-223

TÜRKİYE

www.bugudergisi.com

E-ISSN: 2717-8137

Değerlendirme Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 16.05.2021

Makale Kabul Tarihi: 06.06.2021

Şen, N. (2021). Eski Uygurcanın el sözlüğü eski Uygurca - Almanca - Türkçe sözlük (Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch - Deutsch - Türkisch) üzerine. *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*, 2(2), 217-223.
<http://dx.doi.org/10.46321/bugu.54>

ESKİ UYGURCANIN EL SÖZLÜĞÜ ESKİ UYGURCA - ALMANCA - TÜRKÇE SÖZLÜK (HANDWÖRTERBUCH DES ALTUIGURISCHEN ALTUIGURISCH - DEUTSCH - TÜRKISCH) ÜZERİNE

**ABOUT OF "HANDWÖRTERBUCH DES ALTUIGURISCHEN ALTUIGURISCH -
DEUTSCH - TÜRKISCH" TITLED DICTIONARY**

Öğr. Gör. Nazmi ŞEN

Balıkesir Üniversitesi nazmi.sen@balikesir.edu.tr ORCID

1. Giriş

Dil kavramı kısaca aynı veya farklı tür bireyler, varlıklar arasındaki her çeşit iletişim olarak tanımlanabilir. Bu açıdan bakıldığında dil, canlılarla canlılar, canlılarla canlı sayılabilecek varlıklar (makinelere) ve canlılarla cansızlar (fizikoşimik dünya) arasındaki iletişimi sağlayan araç takımlarının genel adıdır (Gemalmaz, 2010, s. 53).

Her insan topluluğunun kendine özgü bir dili olduğu göz önüne alındığında farklı toplulukların birbirleriyle temas geçtiği ilk zamanlarda iletişim gücü güçlü çektikleri bilinmektedir. Bu gücü gidermede kullanılan en önemli araç sözlüklerdir. Her dilin bir söz varlığı olduğu gerçeğinden yola çıkarak söz varlığını o dile ait dil öğeleri ve başka lehçe veya dillerden alınmış dil öğeleri oluşturmaktadır. Sözlükler anılan dil öğelerini içererek karşılıklı anlaşma ihtiyacını gideren önemli kılavuzlardır.

Dünya üzerinde ilk çağlardan itibaren birçok sözlük hazırlanmıştır. Milletlerin söz varlığı onların kültürel sınırlarıdır. Söz varlığını bir araya toplayan sözlüklerin incelenmesi yani bir bilim dalı olarak (sözlük bilim, leksikografi) ortaya çıkış zamanı 19. yüzyıl olarak kabul edilmektedir.

Günümüzde de sözlük çalışmaları, alanın uzmanları tarafından devam ettirilmektedir. Hem modern lehçe ve diller için hem de eski dilleri ve tarihî lehçeleri kapsayan sözlükler hazırlanmaktadır.

Türk dilinin Eski Türkçe Devri'nin Köktürk Türkçesinden sonraki dönemi olan Eski Uygur Türkçesi Devri eski Türk dili, dini, inancı, kültürü, eğitimi vb. açıdan birçok bilgiye erişilebilen zengin bir dönemdir. Farklı dinlerin etkisi ve alfabe değişikliği başta olmak üzere tarım ve ticaret hayatının da gelişmesiyle Eski Uygur Türkçesinde yabancı lehçe veya dillerden

alınmış dil öğeleri bulunmaktadır. Söz varlığındaki kavram işaretlerinin sayısının arttığı bu dönemi içeren çeşitli sözlükler yayımlanmıştır.¹

Dil bilimi sahasındaki çalışmaların ilerlemesi ve Eski Uygur Türkçesi alanındaki yeni gelişmeler bu alan için yeni, güncel bir sözlük ihtiyacını doğurmuştur. 2021 yılının Nisan ayında bu boşluğu dolduracak, *Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch – Deutsch – Türkisch / Eski Uygurcanın El Sözlüğü Eski Uygurca – Almanca – Türkçe* sözlük yayımlanmıştır. Eser, Dr. Jens WILKENS² tarafından kendisinin Eski Uygur Türkçesi alanındaki derin tecrübesi ve sabırlıyla Eski Türk Dili alanına kazandırılmıştır.

2. Jens WILKENS'in Öz Geçmişi

Dr. Jens WILKENS'in akademik öz geçmişini şu şekilde dikkatlere sunmak mümkündür:

Philipps Üniversitesi, (Marburg) Dinî Çalışmalar ve İndoloji alanında “Eski Hindistan’da Ölüm” konulu teziyle yüksek lisans derecesini almıştır. Georg-August Üniversitesi, (Göttingen) Türkoloji ve Orta Asya alanında doktor unvanını almıştır. 2002 yılında Göttingen Bilimler Akademisinin “Almanya’da Oryantal El Yazmalarının Kataloglanması” akademik projesinde, 2003-2008 yılları arasında Berlin-Brandenburg Bilimler Akademisinde, 2008-2010 yılları arasında Georg-August-Üniversitesinde, 2011-2015 yılları arasında Alman Araştırma Cemiyetinde görev yapmıştır. 2015 yılından itibaren Göttingen Bilimler Akademisinde çalışmaktadır. Anılan sözlük çalışmasına aynı akademide 2017’de başlamış olup sözlüğü 2021 yılında yayımlamıştır.

Foto 1: Dr. Jens WILKENS'e ait bir görüntü³

¹ *Manichaica, Uigurica, Türkische Turfan Texte, Berliner Turfantexte* gibi serilerin sözlük kısımları, *İdikut Sözlüğü* (Mağfîret Kemal YUNUSOĞLU), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü* (Ahmet CAFEROĞLU), *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien* (Klaus RÖHRBORN) adlı eserleri bu bağlamda dile getirmek mümkündür.

² Dr. Jens WILKENS'in akademik çalışmaları için bk. <https://adw-goe.academia.edu/JensWilkins>

³ Fotoğraf, Dr. Jens WILKENS'in kendisinden temin edilmiştir. Paylaşımı için yazara teşekkürlerimi sunarım.

3. Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch – Deutsch – Türkisch (Eski Uygurcanın El Sözlüğü Eski Uygurca – Almanca – Türkçe) Adlı Eser

Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch – Deutsch – Türkisch / (Eski Uygurcanın El Sözlüğü Eski Uygurca – Almanca – Türkçe) isimli eser hem internet ortamında hem de kitap satış mecralarında ilgililerin istifadesine sunulmuştur. Sözlükte 29.400 kavram işareti bulunmaktadır. Sözlük, Latin Alfabesi esas alınarak tasnif edilmiştir. Asıl bölümü 929 sayfadan oluşan çok dilli sözlüğün ilk 9 sayfasında sözlük ile ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır. Sözlüğün girişi niteliğindeki bu kısım “Teşekkür”, “Ön Söz”, “Kullanım Talimatları”, “Kısaltmalar” ve “Semboller” olmak üzere 5 başlıktan oluşmaktadır.

Foto 2: *Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch – Deutsch – Türkisch (Eski Uygurcanın El Sözlüğü Eski Uygurca – Almanca – Türkçe)* adlı eserin kapak görüntüsü

Eserin “Teşekkür” bölümünde “Wörterbuch des Altuigurischen” projesinin yürütüldüğü kurum olan Göttingen Bilimler Akademisi başta olmak üzere çeşitli kurumlara ve bu kurumların mensuplarına teşekkür edilmiştir. Ayrıca sözlüğün hazırlanmasına katkı sağlayan önemli bilim insanlarına da teşekkür sunulmuştur.

“Teşekkür” bölümünden sonra sözlükle ilgili bazı bilgilerin verildiği “Ön Söz” kısmı dikkatlere sunulmuştur. Bu kısımda sözlüğün amacı “Kullanımı mümkün olduğunca kolay hâle getirmek ve aynı zamanda öğrenciler için Eski Uygur metinlerini çalışırken kullanabilecekleri bir giriş çalışması sunmaktır” şeklinde belirtilmiştir. Yazarın bu ifadesinden anlaşılacağı üzere sözlüğün pratik faydası ön planda tutularak hazırlanmasındaki amaçlardan biri üniversitelerdeki Eski Türkçe derslerinde bir başvuru kaynağı olarak kullanılmasıdır. Ayrıca sözlüğün bireysel kullanım için de sistematigi gayet anlaşılır ve kullanımı kolaydır.

“Kullanım Talimatları” bölümünde sözlüğün nasıl kullanılacağından, sık kullanılan işaretlerden ve karşılaşılan bazı problemlerden bahsedilmiştir. † işareti, doğru olana basit bir referansla bir hatayı göstermektedir. Ancak yeni materyaller veya yeni etimolojik araştırmalar, † ile işaretlenmiş bir okumanın doğru olduğunu kanıtlayabilir. Sözlükte madde başı kelimelerin etimolojileri verilmemiştir. Madde başı kelimelerin diğer kavram işaretleriyle kurmuş olduğu ilişki sonucunda oluşan birden fazla anlam ögesiyle kurulmuş genel anlamlı ögeler, madde başı kelimelerin altında gösterilmiştir. Sözlükte bulunan sözcüklerin alıntılındığı metinler belirtilmediği için sözlükte kaynakçaya yer verilmemiştir.

Türk dili araştırmalarında ortak bir transkripsiyon veya transliterasyon kullanılmaması sorunu bu sözlüğün hazırlanmasında da karşımıza çıkmaktadır. Yazar sözlüğü hazırlarken yorum veya çeviriye bağlı olarak, uygun bir transkripsiyon oluşturmaya çalıştığını ifade etmiştir. Yazarın bu bölümde ifade ettiği bir diğer önemli sorun ise kişi ve yer adlarıdır. Yanlış okunduğu düşünülen yer ve kişi adları tekrar okunmuştur. Okunması mümkün görünmeyenler ise kaynak eserdeki şekliyle aktarılmıştır. Yabancı terminolojiye ait kavram işaretleri şu şekilde tasnif edilmiştir:

Eski Uygur edebiyatının çoğu Budist metinlerden oluşur. Bunlar çok sayıda terminolojiye sahiptir, ancak sözlükte Budist olarak özel bir ayırım yoktur. Öte yandan, Manik terimler (m), Hristiyanlığa ait terimler (C) olarak adlandırılır. Sanskritçe terimler mümkün olan her yerde parantez içinde verilir. Değerlendirilen metinler Sanskritçe ve Eski Uygur terimlerine açıkça karşılık gelen iki dilli ise, bu “(aynı zamanda) San. ... eşdeğeri” eklenerek belgelenir. Sanskritçe eşdeğerleri yalnızca el yazmasının kendisinde (neredeyse) tamamen mevcutsa verilir. Bununla birlikte, el yazmasında daha önce kusurlu bir form ve Sanskritçe standart bir versiyon varsa, ikincisi alıntılanır. Brāhmī kaynaklarına (br) gönderme, yazım belirgin bir şekilde saptığında veya nadir kelimeler olduğunda ortaya çıkar. Aynısı Tibet alfabesindeki (tib) kaynaklar için de geçerlidir (Wilkens, 2021, s. IV).

tägzinlän- gedreht sein, sich drehen, sich wenden || çevrilmiş olmak, dönmüş olmak, dönmek
 tägzinlīg (Schmuckstück) mit Einfassung || (taka, süs) kenarı çevrili, kenarı süslü; mit Drehung || dönüştü; gedreht || çevrilmiş, bükülmüş, dönmüş; mit ... Kapiteln || ... bölümlü
 tägzinčtäki im ... Kapitel enthalten || ... bölümdeki
 tägzinčük (Haar) Wirbel || (kafa arkasında saç) tepesi
 tägzindür- → tägzintür-
 tägzindürmāk Kreisenlassen || döndürme
 tägzinģü Wandelgang || kulis, lobi, hol; Kreisen || dönme
 tägzininē Strudel, Welle || girdap, dalga (→ tägzinč)
 tägzinmāk Sichdrehen, Sichwenden, Kreisen || dönme, dolaşma
 tägzinmāk kalınak das Hin- und Herflattern; (Vogel) || (kuş) oraya buraya pır pır etme, sağa sola çırpınma;
 tägzintür- kreisen lassen (auch Äquivalent von Skt. vartāyā-), sich drehen lassen, (Gedanken) schweifen lassen || döndürmek, (Skt. vartāyā-'nın da eş değeri), (düşünce) gezdirmek, dolandırmak
 tägzintürü umgebend || çeviren, saran
 t(ä)k ~ tāk nur, allein, lediglich, rein || yalnız, sadece, ancak, yalnızca, tek, yegâne; einfach, gewöhnlich, von niedrigem sozialen Rang || basit, sade, adi, bayağı, düşük sosyal sınıfa ait
 t(ä)k ančak nur, lediglich, (auch Äquivalent von Skt. kevala*) || yalnızca, ancak (Skt. kevala-'nın da eş değeri)
 t(ä)k āvān Laie || rahip olmayan Budist
 t(ä)k bir yalaņuz einzig und allein || tek ve yalnız
 tāk kunčuy Frau von niedrigem sozialen Rang || düşük sosyal sınıfa ait kadın
 t(ä)k yalaņuz einzig und allein, nur, lediglich, || ancak ve ancak, yalnızca, ancak, yegâne;
 tāk yalındık einzig, || tek başına, yegâne;
 tāk yertindülüg at die rein weltliche Benennung (Skt. samvrtisatyā) || sadece dünüvi adlandırma (Skt. samvrtisatyā)
 tāk- f (alter Fehler für → 'tik-) || (→ 'tik- için eski bir hata)
 'tākā kleiner Ziegenbock || teke (s./bk. Mo. teke)
 'Tākā n. pr. (männlich) || erkek adı
 'Tākā f → 'Kaya
 Tākān ~ Tägrā Bestandteil eines Personen-namens || kişi adının bir bölümü

Tākān Apa It K(a)ya n. pr. (männlich) || erkek adı
 tāki f (lies tegi[n] → 'tegin) || (oku: tegi[n] → 'tegin)
 tākimlig f → tāgimlig
 tākimsiz f → tāgimsiz
 tākin (adv.) allein || yalnız, tek
 tākin kuragen yorınak allein und sinnlos Wandeln || yalnız ve anlamsız yürüme
 tākin yalaņuzın (adv.) allein, || yalnızca, tek;
 tāklār- f → tāglār-
 tāklir- f → t(ä)gli (f) → 't(ä)gri
 tākrāki f → tāgrāki
 Tākranč f → 'Tavgaç
 täl- durchbohren, durchdringen, durchlöchern, aushöhlen || delmek, içine geçmek | nüfuz etmek, delik deşik etmek, oymak
 täl- topol- durchdringen, || delmek, içine geçmek, nüfuz etmek;
 tālāmā umsonst || bedava
 tālānčāki f → talančage → talačange
 tālbir- f → tālpr-
 tālgāk Aufruhr, Erregung || gürültü, kargaşa, heyecan
 tālgān- sich erregen, verstreut sein, aufgewühlt sein || heyecanlanmak, tarumar olmak, heyecanlanmış olmak
 tālgānmāksiz ohne Erregung || heyecansız
 Tālgü n. pr. (männlich) || erkek adı
 tālgülüksüz undurchdringlich || nüfuz etmesiz, içine geçmesiz
 Tālik f → 'Tülök
 'tālim zahlreich, viel, häufig, reichlich, üppig || pek çok, çok, sayısız, sık, bol; dicht || yoğun, sık; überfließend || taşan; Mehrzahl, Vielzahl, Übermaß, Menge || çoğunluk, büyük sayı, fazlalık, kalabalık
 tālim taşım viel, zahlreich, reichlich, || çok, sayısız, sık, bol; überfließend, || taşan;
 tālim tālim sehr zahlreich || pek çok
 tālim üklit- vermehren || çoğaltmak
 tālim üküš zahlreich, reichlich, üppig, || pek çok, bol;
 tālim üküš tlayurmaklağ t(ä)griār die Götter mit reichlicher, Beredsamkeit || bol, hitabetli tanrılar
 'tālim f → 'tārim
 tālimrāk zahlreicher, häufiger || daha çok, daha sık
 tālin- durchbohrt werden, (Hände) rissig werden, (Erde) sich auf tun || delinmek, (eller) yırtılmak, çatlamak, (toprak) açılmak
 Tālip f → 'Tülök
 t(ä)lm(ä)či → tilmaçi

Foto 3: Sözlükten bir sayfanın görüntüsü (Wilkens, 2021, s. 692)

Alfabetik olarak hazırlanan sözlükteki harflerin sırası şu şekildedir: a, ä, b, ç, d, e, f, g, h, i, j (sadece Brāhmī), k, l, m, n, ñ, ŋ, o, ö, p, q (sadece birkaç Brāhmī belgesi), r, s, t, u, ü, v, w, y, z, ž.

Madde başı sözcüklerin ilk harflerinin alfabetik dizilişlerine göre geçiş sıklığı ve yüzdelik değerleri aşağıdaki tabloda ifade edilmiştir:

Tablo 1: Madde başı sözcüklerin frekans ve yüzdelik değerleri

Harfler	(f)	Yüzde (%)
A	2723	9,26
Ä	866	2,95
B	2460	8,37
Č	1119	3,81
D	276	0,94
E	492	1,67
F	116	0,39
G	271	0,92
H	339	1,15
I	232	0,79
İ	776	2,64
J	9	0,03
K	4135	14,06
L	334	1,14
M	987	3,36
N	394	1,34
Ň	10	0,03
O	537	1,83
Ö	727	2,47
P	745	2,53
Q	4	0,01
R	165	0,56
S	2579	8,77
Š	787	2,68
T	3845	13,08
U	786	2,67
Ü	456	1,55
V	577	1,96
W	70	0,24
Y	2480	8,44
Z	26	0,09
Ž	28	0,10
Toplam	29.400	100,00

Sözlük bölümünden önceki son kısım “Kısaltmalar” ve “Semboller” listesini içermektedir.

Sözlüğün sonraki baskısında bir kaynakça bölümü eklenerek temel kaynaklara yer verilmesi düşünülebilir. Ayrıca kavram işaretlerinin alındığı metinlere ait bilgilerin kaynakçaya eklenmesinin kullanıcıların sözlükten daha fazla istifade etmesini sağlayacağı öngörülmektedir.

Madde başlarının cümlelerle örneklenmesinin sözcüğün anlaşılabilirliğine katkı sunacağı düşünülmektedir.

Sözlüğün Eski Uygurca, Almanca ve Türkçe olarak hazırlanmış olması özellikle Almanlar, Türkler ve Uygur Türkleri için sözlüğü daha anlamlı kılmaktadır.

Dr. Jens WILKENS’i bu kıymetli çalışmasından dolayı kutlar; eserin ilgililerine faydalı olmasını dilerim.

Kaynaklar

Gemalmaz E. (2010). *Türkçenin derin yapısı*. (yay. haz. Cengiz Alyılmaz-Osman Mert). Ankara: Belen Yayıncılık.

Wilkins, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch – Deutsch – Türkisch (eski Uygurcanın el sözlüğü eski Uygurca – Almanca – Türkçe)*. Göttingen: Akademie der Wissenschaften zu Göttingen.

